

VİKİPEDIYA NƏDİR? DÜNƏN, BUGÜN VƏ SABAHA BAXIŞ

Vikipediyanın 10 illiyi münasibətilə Hamlet İsxanlı ilə müsahibə

Sual: Hamlet müəllim, Vikipediyanın 10 yaşı tamam oldu. Siz xeyli vaxtdır ki, Vikipediya ideyasını təbliğ edirsiniz. Sizinlə müsahibəmizi "Vikipediya nədir?" sualına qısa cavabdan başlayaq.

Cavab: Vikipediya çağdaş kompüter və internet dövrünün meydana çıxardığı nəhəng ensiklopediyadır. Kağız üzərində yaranmış ensiklopediyalardan mühüm fərqləri var. Hər şeydən əvvəl Vikipediya virtual aləmdə, internetdə fəaliyyət göstərir, bütün dünya internet vasitəsilə onu görə bilir, ondan istifadə edə bilir. Vikipediyanın yazılmasında hər kəs iştirak edə bilir, bu, açıq, sərbəst ensiklopediyadır, o məkana (vebsayta) daxil olub yeni məqalə başlamaq, mövcud məqalələri redaktə etmək və müzakirələrdə iştirak etmək olar.

Sual: 10 il əvvəl Vikipediya necə meydana çıxdı?

Cavab: Əslində oxşar fikir və ideyalar 10 ildən daha əvvəlin məhsuludur. 1994-cü ildə Amerikalı kompüter proqramçı Ward Cunningham (1949 d.) insanların birgə çalışma biləcəyi internet (virtual, on-line) məkan ideyasını, həmçinin onun texnoloji konsepsiyasını irəli sürdü və ona WikiWikiWeb adı verdi. Bu, səhifələr müxtəlif adamlar tərəfindən redaktə edilə bilən (redaktə tarixi qeyd edilməklə) Websayt idi. WikiWiki Hawai dilində "tez-tez", "çox tez", "cəld" mənasını verir. 1995-ci il martın 25-də proqram rəsmi işləməyə başladı. Bir neçə il sonra, 1999-cu ildə Richard Stallman online (internet, virtual) ensiklopediya ideyasının əsaslarını hazırladı və dərc etdirdi.

1994-2001 -ci illər WikiWikiWeb dövrünə Post-Vikipediya dövrü deyirlər. 2001-ci ilə qədər wikilər yalnız kompüter proqramçıları arasında tanınırdı və onlar tərəfindən istifadə olunurdu. 2001-ci ildə W. Cunningham və Bo Leuf ilk wikilərin təcrübəsi haqqında "The Wiki Way" (Viki yolu) adlı kitab nəşr etdilər.

İstedadlı internet iş adamı - Jimmy Wales (1966 d.) 2000-ci ildə internet ensiklopediya yaratmaq fikrinə düşdü. ona Nupedia adı verdi. O, bu işin elmi tərəfdən qurulması üçün professor Larry Sangeri (1966 d.) dəvət etdi. Əsas ideya belə idi: kağızda yazılan klassik ensiklopediyalarda olduğu kimi çox savadlı, peşəkar insanlar məqalələr yazsın, həmin məqalələr rəydən keçsin və yalnız bəyənən məqalələr internetdə Nupediya daxil edilsin. Bu qayda ilə birinci ildə cəmi 12 məqalə, mövcud olduğu 3 il ərzində isə cəmi 24 məqalə yazıldı (!?).

Sual: Bu Nupedia ilə Vikipediyanın əlaqəsi nədir?

Cavab: Vikipediya, yəni açıq, azad (sərbəst) internet əsaslı ensiklopediya 2001-ci ilin yanvarın 15-də işə başladı və "wiki" ideyasının əsas, aparıcı ünsürünə çevrildi. Sayt obyekt-orientasiyalı proqramlaşdırma vasitəsilə qurulub işləyirdi. Əslində Vikipediyanın ilkin məqsədi Nupediya kömək etmək, ona işçi material hazırlamaq idi. Lakin Nupedia 2003-ci ildə fəaliyyətini dayandırdı və "Vikipediya üçün iç görün" ismarıcı verdi!

Yalnız Vikipediyanın, hər kəs tərəfindən yazıla bilən və redaktə olunabilən ensiklopediyanın uğurları Wiki ideyasını geniş ictimaiyyətə tanıtdı və Vikipediyanı dünya hadisəsi etdi. Birinci ay 2 mindən artıq məqalə yazıldı, ilin sonuna ensiklopediya maddələrinin sayı 20 mini keçdi.

Həmin il iyunun 20-də Jimmy Wales bütün wiki layihələrini idarə etmək üçün Wikimedia Foundation (Wikimedia fondu) adlı gəlir güdməyən (gəlirlərini ancaq təşkilatın inkişafına sərf edən) təşkilat yaradıldığını elan etdi. Vikipediya və Nupediadan Wikimedia Foundation yarandı. J. Wales və L. Sanger Wikimedia fondunun təsisçiləri oldular (təsisçi məsələsi tam aydın deyil, J. Wales tək təsisçi olub - fikri də mövcuddur). L. Sanger 2002-ci ildə Vikipediya layihəsini tərək etdi. O. ensiklopediyanın "etibarlı, peşəkar olmadığı"nı göstərməyi də unutmadı. Vikipediyada məqalə yaratmaq və onu müzakirə etmək (müzakirə üçün ayrılan xüsusi səhifədə) əksəriyyətin bəyəndiyi iş sayılsa da, hər kəsin redaktə edə bilməsi ideyasını bəyənməyənlər vardı (L. Sanger də daxil olmaqla). Yəqin ki, bu fikir ayrılığı hələ yaşamaqdadır.

Ensiklopediya məqalələrinin tərtib prinsipləri haqqında ilkin iki ideya irəli sürülmüşdü: Vikipediya - hər mövzu haqqında neytral baxışdan yazılmış bir məqalə olsun və Wikinfo - mövzu haqqında hər baxış bir məqalə olsun. Birinci ideya çox çətinlik çəkmədən qalib gəldi. 2001-2003-cü illərdə Vikipediya layihəsini gücləndirən bir sıra proqram təminatı yaradıldı.

Sual: Sonrakı inkişaf haqqında nə dey bilərsiniz?

Cavab: 2004-2006-cı illər Vikipediyaya marağın kəskin artması ilə müşahidə olundu. Qalmaqalsız və hay-küysüz də keçinilmədi. "USA Today"nin 2005-ci il noyabr ayında çox tanınmış jurnalist John Seigenthaler onun haqqında Vikipediya məqaləsində 4 aydan çox bir müddətdə ağ yalan faktın durduğunu söylədi. Məqalədə, mümkündür ki, zarafatla (?!), John Seigenthaler`in John F. Kennedy və Robert F.Kennedy`lərin öldürülməyində iştirak etdiyi qeyd olunmuşdu. Bu və bənzər hallar keyfiyyət məsələlərini ön plana çəkdi.

2007-ci ildən başlayaraq bu günə kimi wikilər böyük axına çevrildilər. Qeyri-adi böyük sürətlə böyüyən və populyarlaşan bu ensiklopediya-websayt 2007-ci ildə dünyanın 10 ən populyar (ən çox baxılan) saytları sırasına daxil oldu. Hal-hazırda Alexa Traffic Rank'a görə dünyada ən çox daxil olunan, gediş-gəlişi olan websaytlar sırasında Vikipediya 8-cidir (ilk 3 yerdə Google, Facebook və You Tube dayanır).

2007-ci ilin mart ayında Wiki sözü "Oxford English Dictionary"yə daxil edildi.

Sual: Vikipediya Amerikada yarandı və ingilisdilli oldu. Bəs sonra digər dillərdə vikipediyalar necə yarandı?

Cavab: Doğrudan da, Vikipediya bir Amerikan layihəsi kimi ingilis dilində doğuldu. Lakin çox tezliklə o, digər dillərdə də fəaliyyətə başladı. 2001-ci il martın 16-da alman və katalan (Catalan) dilləri, mayın 11-də fransız dili Vikipediya dili oldu. Bu ilk il həmçinin çoxdillilik və paralellik prinsiplərinin aydınlaşdırılması və elan edilməsi ili oldu; ilin axırında aparıcı və ya böyük dillərin əksəriyyətində, o cümlədən rus dilində (20 may) Vikipediya fəaliyyətə keçdi. 2002-ci ilin son ayında türk, 2003-ün iyulunda ərəb, dekabrında fars, 2004-cü ilin yanvar ayında (7 il əvvəl) Azərbaycan Vikipediyası işə başladı.

Vikipediyanın bir yaşı olanda məqalələrin 90%-i ingilis dilində idi. Bu nisbət təbii olaraq digər dillərin xeyrinə dəyişməyə başladı, Vikipediyanın 3 yaşı tamam olanda ingiliscə olmayan məqalələrin sayı ümumi sayın yarısını keçdi, 6 yaşda isə ingiliscə məqalələr təqribən 25% təşkil etdi. Hal-hazırda ingilis dilinin çəkisi (yəni sayı) təqribən 20%-dir.

Sual: Belə çıxır ki, Vikipediya xeyli dilləri əhatə edir...

Cavab: Vikipediya hazırda dünyanın irili-xırdalı 278 dilində yazılır (hətta ölü və süni dillərdə də), ümumi məqalə sayı 17 milyonu keçib. Vikipediya Çincə də fəaliyyət göstərir. Lakin, o, çincə tək internet ensiklopediyası deyil. Çində 2006-cı ildə başlanan (çincə) Baidu Baike (aprel) və Hundong (noyabr) internet ensiklopediyaların hər birində milyonlarla məqalələr var. Onlar populyarlığına görə Çincə Vikipediyanı (Chinese Vikipediya) çox geridə qoyublar. Hər ikisi Vikipediya fərqli olaraq həm gəlir-güdə (kommersiya əsaslı) və həm də müəllif hüquqları qorunan ensiklopediyalardır. Eyni adlı (Baidu) axtarış mühərriki tərəfindən işə salınan birinci ensiklopediyadakı məqalə sayı 2 milyonu keçdi. "Hundong" isə daha böyükdür, məqalələrinin sayı 4 milyondan çoxdur (hər ikisi 2010-cu il aprel ayına olan məlumat əsasında).

Sual: Bəs ingilisdilli və digər dillərdə məqalə sayı təqribən nə qədərdir?

Cavab: Məqalələrin sayına görə ingilisdilli Vikipediya çox qabaqdadır, 17 milyondan artıq məqalənin 3 milyon 535 mini ingiliscədir (bu günə, 2011-ci il yanvarın 19-na olan və aşağıya doğru yuvarlaqlaşdırılmış məlumatlara görə). 2-ci və 3-cü yerlərdə bir milyonu keçmiş alman və fransız dilləridir (uyğun olaraq 1 milyon 178-min və 1 milyon 58 min məqalə). 4-7-ci yerləri polyak, italyan, yapon və ispan dilləri tutur (765 minlə 705 min arasında). 8-10-cu yerlərdə uyğun olaraq porteqiz, niderland və rus dilləri dayanır (667 minlə 651 min arasında). İlk 10 yerdən sonra kəskin eniş baş verir, 11-ci İsveç (383 min), 12-ci Çincə (341 min) Vikipediyalardır.

Müsəlmanların üstünlük təşkil etdiyi dillərə görə sıralama aşağıdakı kimidir: türkcə-153 min (21-ci yer), Bahasa İndoneziya -149 min (23-cü), ərəbcə -141 min (25-ci), farsca -115 min (31-ci), malayca -102 min (35-ci) və azərbaycanca -50 min (49-cu). Yeri gəlmişkən, gürcücə 45 min (53-cü), ermənicə 12 min (91-ci) məqalə mövcuddur. Türk dilli Vikipediyalarda 257 min məqalə yazılmışdır; bunlardan 60%-i Türkiyə türkcəsinin, 20%-i Azərbaycanca, qalan 20%-i isə bütün digər türk dillərinin payına düşür.

Sual: Vikipediyaların keyfiyyəti haqqında nə demək olar? Hər kəs daxil olub kefi istəyən dəyişikliyi edirsə, keyfiyyətdən necə danışmaq olar?

Cavab: İlk illər bu məsələlər daha kəskin şəkildə qalxmışdı. Məhz buna görə Vikipediya müxtəlif tədbirlər gördü, müzakirə səhifələri açdı, vandalizmə qarşı tədbir texnologiyası işlənildi, müxtəlif vəzifələr daşıyan idarəçilər əmələ gəldi. Vikipediya məqalələrinin etibarlılığı və səliqəliliyi müzakirə, mübahisə və tədqiqat obyektinə çevrildi. "Nature" jurnalı 2005-ci ildə Encyclopaedia Britannica ilə Vikipediyanı müqayisə etdi, onların səliqəyə görə bir-birinə yaxın olması nəticəsinə gəldi. Almanların "Stern" jurnalı 2007-ci ildə Brockhaus Enzyklopädie ilə almanca Vikipediyanı müqayisə edib Vikipediyanın ortalama daha yaxşı, səliqəli məlumat verdiyi qənaətinə gəldi. Bilirsiniz ki, 2008-in əvvəllərində mən ingiliscə Vikipediya və Encyclopaedia Britannica`dakı Azərbaycan və onun ətrafında olan məqalələri müqayisə etdim. Nəticə açıq-aşkar Vikipediyanın xeyrinə oldu, əhatə və səliqə baxımından Vikipediyanın üstün olduğunu gördüm, üstəlik Britannicada "Qara Qarayev - erməni bəstəkarı" kimi çaş-baş faktlar da vardı (bu, internet versiyasında düzəldildi). Vikipediyada müşahidə etdiyim nöqsanlar arasında bəzi məqalələrdə tarazlığın pozulması və bir sıra hallarda Azərbaycanı İranlaşdırma cəhdlərini qeyd edə bilərəm (Bu meyl Rus Vikipediyasında da güclüdür). Ümumiyyətlə götürdükdə, Vikipediyanın nöqsanları arasında dilin səliqəli olmaması (kağız üzərində yazılmış ensiklopediyalardan fərqli olaraq) və məqalələrdə boşluqların olmasını da deyə bilərəm.

Sual: Vikipediyaların keyfiyyətini ölçmə mexanizmləri varmı? Yəni keyfiyyətin hansı meyarları əsasında deyə bilərik ki, bu və ya digər məqalə (və ya Vikipediya) daha yaxşıdır?

Cavab: Keyfiyyətli Vikipediya nəyə deyilir? İlk öncə qeyd edim ki, burada söhbət iki cür keyfiyyətdən gedə bilər. Birinci - elmi keyfiyyətdir. Bu, konkret məqalənin elmin uğurlarını nə dərəcədə doğru əks etdirməsinə bağlıdır. Elmi keyfiyyəti sahənin mütəxəssisləri müəyyən edə bilər. Məqalələr hər zaman, durmadan redaktə olunduğu üçün onların elmi keyfiyyətinin get-gedə artması ehtimal olunur. Kağız üzərində yazılmış ensiklopediyalardan fərqli olaraq Vikipediya daim təzələnilir! Lakin mən tək elmi keyfiyyətdən deyil, ensiklopediyanın yazılma, müzakirə və təkmilləşmə prosesinin keyfiyyətindən danışmaq istəyirəm. 2006-cı ilin əvvəllərindən bu məsələ ciddi müzakirə olunmağa başlandı, 2006-2008-ci illərdə müxtəlif alqoritmlər, düsturlar sınaqdan keçirildi, daha uyğun düstur müəyyən olundu. Vikipediyanın ən gözəl cəhətlərindən biri əsas məqalələrdən əlavə orada müxtəlif təyinatlı müzakirə, istifadəçi və digər səhifələrin olmasıdır. Bu əlavə səhifələr istifadəçiləri dəyirmi masaya toplayır, fikir müxtəlifliyini üzə çıxarır, məzmunu daha da zənginləşdirir, ensiklopediyanın təkmilləşməsi yollarını göstərir. Vikipediyanın keyfiyyətini də məhz məqalələrin redaktə tezliyi və məqalələrə dəstək verən qeyri-məqalə səhifələrinin çoxluğu ilə ölçürlər; buna Vikipediyanın dərinliyi (depth) deyilir; dərinliyi rəqəmlə ifadə edən xüsusi düstur mövcuddur. İngilis Vikipediyası tək həcminə görə deyil, 578-ə bərabər dərinliyinə görə də birincidir (Nisbətən kiçik, məsələn, dərinliyi 638 olan Makedoniya vikipediyasını hesaba almasaq). Dərinliyi böyük olan digər Vikipediyalar: Fransız (140), İspan (175), Türk (186), ərəb (210), İbrani (Hebrew-221), fars (100), rus (91) və s. Dərinliyi nisbətən az olan iri Vikipediyalara polyak (12) və Niderland (30) misaldır. Azərbaycan dilli Vikipediyanın dərinliyi çox deyil, 19-a bərabərdir. Bu, birinci 100 dil arasında 59-61-ci yeri bölüşdürmək deməkdir. Qarşıda Vikipediyamızın keyfiyyətini yüksəltmək, dərinliyini 50-yə çatdırmaq proqramını qoymaq çox yaxşı olardı.

Sual: Belə çıxır ki, dərinlik dediyiniz keyfiyyət ölçüsü və məqalələrin sayı, həmin Vikipediyada çalışanların sayı və savadı ilə bağlıdır...

Cavab: Vikipediya hamının yazdığı ensiklopediyadır. Məsələn, azərbaycanca bilən hər kəs Azərbaycanda, İranda və ümumiyyətlə dünyanın hər hansı yerində yaşayan hər insan Vikipediyada məqalə yaza bilər, redaktə edə bilər, müzakirələrdə iştirak edib öz fikirlərini digər istifadəçilərlə bölüşə bilər. Vikipediyanın gücü orada məqalə yazan adamların sayından və marağından, məsuliyyətindən asılıdır. Əlbəttə ki, Vikipediyada müəyyən hüquqları olan, işi tənzimləyən, vandalizmi aradan qaldıran, suallara cavab verən virtual həmkarlar, icma mövcuddur. Onlar çox sayda deyil. Onların əməyi çoxdur, sağ olsunlar. Amma Vikipediyanı, dediyim kimi, xalq yazır, yəni dilin daşıyıcıları yazırlar. Azərbaycan dilli insanlar dünyada nə qədərdir? Vikipediya bu sayı təqribən 31 milyon hesab edir. Çox bir maraqlı göstərici dil daşıyıcılarının sayının uyğun dildəki Vikipediya məqalələrinin sayına nisbətidir. Bu, xalqın öz dilində Vikipediya yazılışında nə dərəcədə çox iştirak etdiyini göstərir. Bizi maraqlandıran bu məsələni 6 yanvar 2011-ci ilə aid məlumat əsasında qısaca təhlil edək. Məsələn, Norveç dilinin (Norveçin iki əsas dialektindən böyüyü nəzərdə tutulur) göstəricisi 15-dir, yəni bu dilin orta hesabla hər 15 üzvü bir Vikipediya məqaləsi yaradıb. Bu, çox gözəl göstəricidir. Yüksək göstəricilərə misal: eston -13,3; fin -20,2; isveç -23,6. Bəzi böyük dillərə nəzərən bu fəallıq dərəcəsinə baxaq: ingilis -170,3; alman -109,2; fransız -163,4, polyak -

57,6; italyan -81,4; yapon -173,5; rus -428,8; türk -488,8; ərəb -1813. Azərbaycan 645,6 ilə 72-ci yerdədir; orta hesabla 645-646 azərbaycanlıya bir Vikipediya məqaləsi düşür (gəlin bir anlığa xəyala dalaq: hər 100 azərbaycanlı bir məqalə yaratsa -yəni göstəricimiz 100 olsa, bizim Vikipediyamızda 310 min məqalə olardı). Gürcülərdə bu göstərici 92,7 (çox yaxşı), ermənilərdə 523,1-dir. Beləliklə, azərbaycanlıların xeyli (azı 3-4 dəfə) fəallaşmasına ehtiyac var.

Sual: Azərbaycan Vikipediyasının inkişafını necə görürsünüz?

Cavab: Azərbaycan Vikipediyası zəif deyil. Sayca daşıyıcılarının əksəriyyəti müsəlman olan dillər arasında 6-cı, türk dilləri arasında ikincidir. Lakin, Avropaya baxsaq geridəyik. Yuxarıda misallar gətirdim. Üstəlik, keyfiyyətə çox fikir verməliyik. Məqalələrin bir çoxu struktur cəhətdən işlənməyib. Külli miqdarda məqalələrin (10 mindən çox) çox kiçik olması, bir cümlədən ibarət olmasını əlavə edə bilərəm.

Kənardan durub tənqid etmək asandır. Mən tənqid etmirəm, təhlil edirəm. Azərbaycan Vikipediyası, yenə də deyirəm, zəif deyil. Əldə olanımız az sayda, bəlkə də 300-400 ətrafında fəal istifadəçinin və çalışqan, vətənpərvər idarəçilərin, yəqin ki, əsasən gənclərin könüllü fəaliyyəti nəticəsidir. Onlara təşəkkür edək. Lakin Vikipediya bütün millətin ensiklopediyasıdır, azad ensiklopediyadır, demokratik, siyasi neytral, tərəfsiz ensiklopediyadır (hər halda belə olmalıdır, doğrudur, bəzən bəlağət və qatı milliyyətçilik hallarına da rast gəlinir). Orada digər Wiki layihələr də var (mənbə-əsərlərin mətni, kitablar, lüğətlər, alıntı-ifadələr və s və ilaaxır. Vikipediya və Wiki layihələrdə nə qədər çox insan iştirak etsə, o qədər də həcm və keyfiyyət artar. Mən Xəzər Universitetinin Vikipediyada fəaliyyətini görürəm, lakin hazırda olduğundan qat-qat çox iş görmək olar. Bütün ali məktəblərimizin Vikipediya işində fəal iştirakı arzu olunur. Müəllimlər tələbələrə ixtisaslarına uyğun layihələr versə, dilçilər dili redaktə etsə, riyaziyyatçılar riyazi məqalə yazsa və yazılmışları redaktə etsə,...onda doğrudan da çox irəli gedərik.

Gələcək plan nə ola bilər? Gəlin yarı-zarafat, yarı-ciddi bir plan irəli sürüm.

1. Məqalə sayı etibarilə qarşımıza hansı proqramı qoya bilərik?

1.1. Estonlara (hazırda 81 min) çatmaq. Bu, yəqin ki, 100 mini aşmaqla da müşayiət olunacaq)

1.2. Farslara (hazırda 115 min) çatmaq. Bu da, şübhəsiz, 150 mini aşandan sonra baş verə bilər.

2. Vikipediyamızın dərinliyini, bu keyfiyyət göstəricisini 50-yə çatdırmaq.

3. Digər böyük dillərdə, xüsusilə ingiliscə, sonra rusca vikipediyalarda fəaliyyətimizi gücləndirək.

24 yanvar 2011

"Xəzər Xəbər" jurnalı